

VISSZHANG

BERNÁTH ÁRPÁD

*A frankfurti könyvvásár története, avagy
az ügyvezető igazgató közbeszól*

A JÓ VITA SZÜKSÉGESSÉGÉRŐL – TÖRTÉNELMI KITÉRŐVEL

„A felvilágosító ellenzés hasznát senki sem tagadhatja. Hogy tudja meg az ember még legalacsonyabb helyzetben is az igazat, ha mindenki minden szavát *igenli*? S hát még magasabb lépcsőn mint tanulhatja ki a dolgok igazi állapotját, ha hiedelmeiben soha tagadóra nem lel? S ugyan hogy cselekedhetnék józanul a dolgok mibenlétének valódi ismerete nélkül?” – olvasom Széchenyi István elmélkedését a jó vita szükségességéről egy címlapját vesztett könyvből. Apai nagyapám hagyatékából katalogizálok, pihenésképpen, nyári szünidőben egy halomnyit. Bernáth Lajos – református iskoladrámák kutatójaként – régi könyvek gyűjtője, megmentője is lett. Megőrzött hiányos példányokat is, ha értéket látott bennük. A kezemben levő, relatív új és újra kötött könyvnek megvan mind a 397 számozott oldala, csak a címlapja hiányzik. Tartalmát tekintve inkább hasonlít egy Lorenz Oken-féle „enciklopédikus folyóiratra”, mind egy meghatározott témát feldolgozó munkára. Bevezetésül és programként „a legnagyobb magyar [...] bölcs mondatai” kerültek az élre. Mert – szól a nevét elhallgató szerkesztő rövid indoklása – „vannak az ő műveiben elszórt egyes gyöngyök, melyeknek becse örök időkre szól, míg magyar ember él a Duna s Tisza partjain. A felvilágosodott ész s a hazafiúi lélek lángjai azok, melyeknek éltető melege bár nem minden időben egyforma erővel gyújt, de azért soha nem mulandó.” Ki lehet az a szerkesztő, Széchenyi-tisztelő, akinek munkáját lapozgatom? A kötetbe felvett közlemények már rendre szerzővel szerepelnek, legyen szó magyar vagy külföldi témáról, vallási vagy természettudományos írásról, magyar vagy német elbeszélésről, Árpád fiának sorsát elbeszélő költeményről, életvezetési tanácsokról. Pár évtizede, könyvtáros koromban, még napokat is eltölthettem egy hasonló feladat megoldásával. Most elég a záró esszé adatait az internetkeresőbe beadnom, Jakab Elek *Az élet terheiről*, s máris megtudom, hogy a Pákh Albert szerkesztette „Magyar Ember Könyvtára” első, 1863-ban megjelent kötete van a kezemben. Az internet mint áldás. Innét, a dolgozószobámból elérhetem Szinnyi József lexikonát, amelyhez régebben csak az egyetemi könyvtárban férhettem hozzá. Mint ahogy számos folyóirathoz is. Bár csak így használnák a digitálisan tárolt forrásokat diákjaim is, akik újabban, ha csak lehet, nem vesznek kezükbe könyvet. Dolgozataikat összemásolják abból, amit az internet keresőprogramja elébük dob. Van, aki sajátjának adja ki másolatait, van, aki megadja forrását, például így: <http://mek.niff.hu/03600/03630/html.index.htm>. Mintha mi anno szemináriumi dolgozatainkban a könyvészeti adatok helyett a könyv helyrajzi számát adtuk volna meg. Hiába hajtogatom, hogy az ismeret

mögött mindig személyes teljesítmény áll, mint ahogy az irodalmi mű mögött is. Most éppen Szinnyei József munkájára támaszkodva állíthatom, hogy Jakab Elek elmékedése a „minden sorsbelieket” sújtó teherről és bajról s az ellene lehetséges védekezésről a „Magyar Ember Könyvtárában” jelent meg. A könyv a kezemben meg bizonyíték arra, hogy a Szinnyei állítása igaz: a második ív kezdőlapjának bal alsó sarkában felfedezem az apró betűs rövidítést: „Magy. emb. könyvt.” Két egymástól független forrásból tudtam meg ugyanazt: erre már lehet további lépéseket építeni. Szinnyei emlékeztet rá, hogy Pákh Albert a *Vasárnapi Újság* szerkesztőjeként indította útjára a négy kötetet megért sorozatot. Ezek után könnyű rátalálni a kötet beharangozására a *Vasárnapi Újság* 1863-as évfolyamában. Olvasható az interneten is. Az első kötet tartalmának pontos ismertetése után ez áll: „A könyv ára hallatlan olcsó [...] 50 kr.! [...] Csak a közönség tömegesen felkaroló részvete mellett állhat fenn és felelhet meg a várakozásnak.” Az a tény, hogy összesen csak négy kötet a „Magyar ember könyvtára”, arra enged következtetni, hogy felkarolása nem volt tömeges... Hogyan alakul művelődésünk, ha vásárlás, használat, felkaroló részvét hiányában egyre kevesebb könyv, folyóirat kerül ki a nyomdákba? Ha már bölcsészhallgatók sem vesznek könyvet a kezükbe. Ha könyvtáraink a racionalizálás jegyében kiürülnek, és nem lesz mivel összevetni az elektronikusan őrzött információt. Amelyet nem csak vírusok veszélyeztetnek, mint papírost a tűz, könyvet a rongálódás. Az információ fennmaradását leginkább a technika öntörvényű fejlődése veszélyezteti. Egy-egy radikális újítás felérhet egy új ábécé bevezetésével. Amit nem írunk át az új program nyelvére, elveszik végleg. 1983 óta használom írásra a számítógépet, s már nekem is vannak hozzáférhetetlen feljegyzéseim. Nagy átmérőjű, kis kapacitású hajlékony lemezek őrzik olvasmányaim kivonatának egy részét: nem volt időm, pénzem valamennyit az új szövegszerkesztők számára olvashatóvá alakítani. Korábban évszázadok, évezredek kellettek ahhoz, amihez ma néhány évtized is elég – mi minden vesztett el, amikor az egyik írásrendszerből egész kultúrák léptek át egy másikba!

A ROSSZ VITA KÁROS VOLTÁRÓL – TÖRTÉNETEK
TANULSÁGOKKAL

Erről újra eszembe jut egy nemrég, „online” olvasott írás a *Hitel* 2009. áprilisi számából. A rovásírásról mint az ősmagyar művelődés és írásbeliség eszközéről van benne szó. Megléte reménnyel tölthet el bennünket, hogy egyszer talán *olvasható* szövegeket is találunk arról, amit ma régészek, nyelvtörténészek, vallástörténészek, művészettörténészek tárgyi leleteikből vélnek kiolvashatónak. A szerző azonban részben ki is oltja az írásos dokumentumokhoz kötött reményt. Épp azt kívánja ugyanis kimutatni, hogy az írás sem az igazság végső mércéje, mert esetenként megtévesztő álca is lehet. Így egy 2500 oldalt felölelő munkának célját sem a könyv előszavából idézi, mert úgy gondolja, hogy az ott „ki nem mondott” – értsd, nincs leírva. A ki nem mondottat pedig – „elkötelezettje lévén a narratív tanulságoknak” – akár csak egy őstörténész, homályos eredetű mondával, „egy rö-

[*Visszhang*]

vidke történet” elmondásával óhajtja megvilágítani. Hogy megeljük annak magyarázatát, hogy *A magyar irodalom története* címmel 2007-ben megjelent háromkötetes munkát miért nem az „ősmagyarok műveltségére, írásbeliségére vonatkozó alapos szaktanulmány” vezeti be, Mórocz Zsolt szerint vissza kell kanyarodnunk az 1999-es Nemzetközi Frankfurti Könyvvásár történetének egyik epizódjához. Váratlan érv egy kacskaringós gondolatmenetben. E vásárnak, mint emlékezhettünk rá, a magyar irodalmi élet működtetői: a kiadók és kortárs írók kiemelt résztvevői voltak, fizetett és fizető „díszvendégek”. Épp tíz éve volt ez – és tíz évvel azután, hogy a magyar határ megnyílt Nyugat felé a keletnémet állampolgárok számára. (Mennyi hamis legenda, nyilvánvaló ferdítés forog erről is a köztudatban – Oplatka András mutatta meg nemrég, hogy lehet a dogot magát nézve is írni róla. Könyve: *Egy döntés története. Magyar határnyitás – 1989. szeptember 11. Nulla óra*, 2008-ban jelent meg a Helikonnál.) A határnyitást azért említem, mert a frankfurti könyvvásáron díszvendégként „soron kívül”, versenypályázati megmérettetés nélkül részt vehetni a német nép hálájának kifejezéseként a német külügyminisztérium egyik ajánlata volt. Egy kiadó vezetője és egy író, Miklós Tamás és Dalos György javaslatára 1995-ben meg is pályáztuk Frankfurtban a kiemelt szereplés lehetőségét, miután 1993-ban a Frankfurti Könyvvásár szakmai támogatásával a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete – élén Bart István elnökkel és Zentai Péter László igazgatóval elindíthatta a budapesti könyvfesztivál egyre jelentősebbé váló sorozatát. Az 1995 után történtek lényegét könnyen elképzelhetik mindazok, akik az elmúlt években figyelemmel kísérték Pécs útját Európa Kulturális Fővárosává (EKF) válása felé. A hasonlatosságok kimutatása az előkészítő munkák zajlásában megérne egy alapos tanulmányt. Maradjuk most csak annyiban, hogy mindkét rendezvény egy nemzetközi ajánlat és egy civil kezdeményezés találkozásából jött létre, lehetővé téve, hogy a nagyvilág számára kulturális helyünket Európában nyilvánvalóvá tegyük. De mindkét esetben a világnak szóló rendezvény idehaza a hatalmon levő politikai pártoknak, illetve különböző, „ki nem mondott” célokat követő erőközpontjainak játékszerévé vált. Egymást keresztező, rövid hasznú és kiscsoportos érdekeiket követve tették lehetetlenné a megfelelő ütemű és színvonalú előkészítő munkát, nem riadva vissza a tökéletes ellehetetlenülés lehetőségétől sem. És nem törődve azzal – vagy nagyon is számítván rá? –, hogy a kudarc a világ szemében nem az idehaza jól azonosítható erőcsoportoké, hanem a „magyaroké” lesz. A párhuzam Frankfurt am Main és Pécs között annyiban is fennáll, hogy mindkét esetben egy évvel a céldátum előtt az előkészítésben hadakozóknak nem várt fordulattal kellett szembenézniük: 1998-ban az MSZP–SZDSZ-koalíció elvesztette a választásokat, 2009 januárjában pedig elhunyt Pécs polgármestere, és az ellenzék jelöltje, Páva Zsolt nyerte meg az utódlás kérdését eldöntő választást. Vajon az a szűk idő, ami még hátravan 2010-ig, mutatni fog-e hasonlóságokat azzal, ami 1998 nyara és 1999 ősze között lejátszódott? Lesz-e ember, aki ebben a reménytelen helyzetben elvállalja a felelősséget az EKF programjáért? S ha lesz – immár többszörös vezetőváltás és csapat átalakítás után –, számon fogják-e tőle egyszer kérni három év mulasztását?

A magyar díszvendégség „lebonyolítása” mindenesetre tele volt olyan hibával, ami elkerülhető lett volna, ha időben kezdünk munkához. A meghívó német fél már a kezdet kezdetén javasolta, hogy hozzon a kormányzat egy független irodát létre, mely összefogja és irányítja a felkészülést. Ezt az elengedhetetlen lépést csak Hámori József akadémikus tette meg frissen kinevezett miniszterként egy korábban nem is létezett minisztérium élén. A könyvvásár vezetősege, támaszkodva a korábbi 12 díszvendégség tapasztalatára, a kezdet kezdetén javasolta, hogy legkésőbb egy évvel 1999 ősze előtt a németországi programok előkészítésére nyissunk irodát Frankfurtban. Ez, nagy nehézségek árán, csak 1999 tavaszán sikerülhetett nekünk. S közben – s most Pécsre is gondolok aggodalommal – nem szűntek meg a vállalkozás ellehetetlenítésére irányuló akciók. Voltak erők, melyek a magyar írók bojkottját szervezték, voltak erők, akik egyes magyar írók kizárását követelték a programból, s végül voltak olyanok is, akik egyenesen a megvalósíthatatlant: kiadók, fordítók nélküli írók szerepeltetését kívánták célul kitűzteni. Voltak hivatalt viselő személyek, akik német „kulturális csapatokat” akartak behívni, hogy rendet csináljanak a munkálatokat irányító közhasznú társaság (Frankfurt '99 Kht.) háza táján, voltak érintettek, akik felajánlották támogatásukat, de csak bizonyos ellenszolgáltatás fejében, s voltak politikusok, akik személyes informátorok beépítésével próbálták a Kht. „titkait” kifürkészni. És megmaradtak az intrikusok, akik buzgón terjesztették a hamis híreket, hatáskörüket túllépve igyekeztek éket verni miniszter és ügyvezető igazgató, miniszteri biztos és a különböző bizottságok kurátorai közé. Mert az (ősi magyar? vagy csak belterjes fővárosi?) leváltódsdi, a csel és a gáncs vígan folyt továbbra is. Amikor a Hámori József által létrehozott új vezetés 1998 szeptemberében Frankfurtba utazott, hogy felvegye a kapcsolatot a vásár hosszú ideje posztján levő, tapasztalt és segítőkész vezetőségével, az első kérdésként ezt kapták: mi a biztosíték arra, hogy 1999 ősziig helyükön maradnak? Így utólag, kevesebb naiv hitttel és nagyobb rálátással, mint 1998 szeptemberében, azt mondhatom, hogy a biztosíték a folyamatosságra Hámori József volt, és miniszteri biztos, Szegedy-Maszák Mihály. Igen, a miniszteri biztos is, annak ellenére, hogy 1998-ban is az őszi szemesztert, mint 1988 óta rendszeren, tanárként Bloomingtonban, a Indiana Egyetemen töltötte, védőernyőt tudott a Kht. fölé emelni. És így utólag, személyes irritációk, vitatható döntések, megvalósításig el nem jutott elképzelések ellenére is, úgy látom, hogy díszvendégségünk a lényegyet tekintve sikeres volt: *jelentősen* hozzájárult a magyar irodalom nemzetközi felértékelődéséhez. Az volt a célunk, hogy a vásár teremtsen publicitást a magyar kultúrának. És elértük, hogy a magyar megjelenésről annyi híradás szülessék, ami csak az 1954-es berni futballdöntő vagy az 1989-es határnyitás visszhangjához mérhető. Arra törekedtünk, hogy legalább egy jelentős magyar író a XX. század első feléből újra beemeljük a külföldön is olvasott, a világirodalom történeteiben számon tartott írók közé. Kiemelten kínáltuk – új kiadásukat támogatva – Kosztolányi Dezsőt, Krúdy Gyulát, Márai Sándort, Móricz Zsigmondot, Németh Lászlót. Végül Márai ért el – olasz és francia hátszéllel – szinte hihetetlen nagy és hihetetlenül tartós, egyre több nyelvterületre kiterjedő sikert. (A Suhrkamp nem akarta Márait kiadni,

[*Visszhang*]

egy közepes nagyságú kiadó, a müncheni Piper tett szert hatalmas nyereségre.) El kívántuk érni, hogy a német könyvpiacra – nem utolsósorban német alapítványok korábbi hathatós támogatása révén – már ismert és díjakkal megbecsült írók segítségével és külföldi jelenlétük megerősítésével más kortárs magyar írókat is ismertté tegyünk. Esterházy Péter, Kertész Imre és Nádas Péter könyvei a könyvvásár óta folyamatosan kinn vannak minden nagyobb könyvesbolt polcán, s mellettük legalább húsz-harminc magyar íróé, kisebb-nagyobb sikerrel. Nevüket hosszadalmas lenne itt felsorolni. Bárki azonosíthatja őket a német „kapható könyvek” listájának segítségével. És végül erősen reméltük, hogy egy ilyen „erődemonstráció” után megszületik végre az első magyar irodalmi Nobel-díj is. 1999 után három évre, döntően német kiadók támogatásával, meg is született. Számomra, a Frankfurt '99 Kht. ügyvezető igazgatójaként, ez a lényeg. Miközben bánt, hogy díszvendégeskedésünk során nem sikerült minden jogos igényt kielégíteni, az idő szorításában és kellő számú munkatárs hiányában nem lehetett minden félreértést ismételt személyes megbeszélésekkel, gondosan megválaszolt levelekkel elkerülni. Nem lehetett minden rossz szándékú, a tervek megvalósításában egymásra utalt személyeket szembeállítani akaró támadást elhárítani. De hát kinek sikerült ez már valaha is *teljesen*, bármennyi idő is állt volt rendelkezésére – végül is az adott helyzet függvényében a siker és kudarc *aránya* a döntő. Nem kicsinyes viták, de az idővel szaporodó tapasztalatok szokták a dolgokat súlyuk szerint elrendezni. Ebben is bízva eddig sohasem reflektáltam az 1999-es frankfurti könyvvásárral kapcsolatos utólagos kritikákra, alapuljanak azok ismereteim és emlékeim alapján valódinak vagy csak véltnek tartott tényeken. Most azonban Mórocz Zsolt a frankfurti időket és eseményeket a *Hitel* lapjain új összefüggésben idézi fel. Nem a múltat akarja tisztázni, hanem a jelent e múltból vett „rövidke történettel” magyarázni. Azért eleveníti fel a vásár „botrányát” (legfeljebb az egyiket – az eseményeknek ezen a szintjén csak botrányok sorozatáról lehetne beszélni), hogy egy új, a könyvvásártól függetlenül folytatott vitában vesse be mint minden további jó vitát feleslegessé tevő érvet. A közel 150 szerző közreműködésével létrejött *A magyar irodalom története*i című munka, meglátása szerint, azért sikerült félre, sőt vált egyenesen félrevezetővé, mert a három kötetért felelős főszerkesztő, Szegedy-Maszák Mihály egyszer már – a frankfurti könyvvásár kapcsán – tanúságát adta annak, hogy „végletes cinizmus”, „a magyar kulturális értékek mellőzése”, „azok képviselőinek második nyilvánosságba kényszerítése” adja munkásságának „ideológiai-lélektani” alapját! És itt elállhat lélegzetünk. Hát ez nem semmi! Ahogy pestiesen mondják. Az én lélegzetem legalábbis egy pillanatra elállt. Furcsa vád egy olyan munkával kapcsolatban, amelyben nagyjából annyi szerző vett részt, ahány magyar író a Kht. támogatásával kiutazhatott a frankfurti könyvvásárra. Megdöbbenő a fentieket „egy rövidke történetre” támaszkodva egy olyan emberről állítani, aki Németh G. Béla szeretett tanítványaként 1967 óta folyamatosan tevékenykedik példamutató felkészültséggel, nagy energiával és eredményesen a magyar művelődés érdekében. Akinek irodalomtörténeti munkássága nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a hetvenes években Vörösmarty Mihály, Arany János, Kemény Zsig-

mond, Babits Mihály és Kosztolányi Dezső a középiskolai oktatásban és az egyetemi kutatásba újra elfoglalhassa méltó helyét. Aki több mint egy évtizedig oktatta a magyar irodalmat angol nyelvterületen, fordítások és tanulmányok sokaságát inspirálva. Aki azon kevés számú magyar irodalomtudósok közé tartozik, akinek elméleti tanulmányait rendszeresen idézik angol, francia és német nyelvű tudományos közleményekben. Gondolhatja Mórocz Zsolt komolyan, hogy cinizmusból, a magyar kulturális értékek elvetéséből, mások ellen irányuló démoni erőből létrejöhetne egy olyan életmű, mint Szegedy-Maszák Mihályé?

A TÖRTÉNET CSAK AKKOR ÉRV, HA IGAZ

A jó vitának, a felvilágosítónak, szólni a tárgyról magáról kellene. Kétségtelen, Mórocz Zsolt a tárgyat érintő kifogásból indul ki: „Mindjárt az [irodalom történetei...] elején hiányzik az ősmagyarok műveltségére, írásbeliségére vonatkozó alapos szaktanulmány.” Jankovits László, úgy is, mint az első kötet egyik szerkesztője, bevezető tanulmányában megírta, miért maradt el a hiányolt tanulmány. Mert véleménye szerint – s ebben támaszkodhat a kérdés szinte valamennyi kutatójának álláspontjára – ennek megírása nem az *irodalomtudomány* feladata. A rovásírásos szövegek képezhetnék ugyan a korai irodalomkutatás tárgyát, de amit olvasni tudunk, a székely rovásírás, Horváth Iván kötetindító tanulmánya szerint humanista kreáció. Megállapításaik helyességét lehet vitatni tények feltárásával, összefüggések megvilágításával. Mindenesetre, amikor 1999-ben a könyvvásár kapcsán tájékozódni igyekeztem rovásírásunk ügyében, nem találtam olyan jelentős szövegre, amelyet rovásírás őrzött volna meg számunkra. Kacziány Géza reménye, melyet jó száz évvel korábban fogalmazott meg, mármint hogy az eladdig „olvashatatlan kaparások” gyanánt figyelmen kívül hagyott „hyeroglyph-szerű” rovásírások felfedezésével ez az irodalom még jelentősen gazdagodhat, napjainkig beteljesületlen maradt. Mórocz Zsolt sem ilyen szövegek figyelmen kívül hagyását veti Jankovich szemére. Tanulmányával nem is foglalkozik. Helyette az MTA Irodalomtudományi Intézet sokkötetes magyar irodalomtörténetére hivatkozik, nem törődve az új vállalkozás *kimondott*, a korábbtól *eltérő* céljával. Szegedy-Maszák kötetei ugyanis a magyar művelődés jeles *szövegeinek* történeteit gyűjti egybe, expressis verbis nem vállalja a magyar művelődés egész történetének átfogó bemutatását. Az eldönthető vita, ha jól látom, lényegében arról szólna, hogy a magyar művelődés öntörvényű, teljes mértékben belső energiákból táplálkozó folyamat-e, vagy pusztán külső hatásokra adott, azokat megerősítő válaszok sorozataként fogható fel. De ha jól látom, akkor egyúttal azt is be kellene látnunk, hogy mindkét szélsőséges, egymást kizárni óhajtó álláspont tarthatatlan. Termékeny vita csak az arányokról szólhatna. Mórocz Zsoltot azonban nem ez a fontos kérdés érdekli, hanem a főszerkesztő „lelke” és „ideológiája”, amelyet egyetlen „rövidke történet” segítségével vél megvilágíthatónak.

Ha nagy vállalkozások ki nem mondott céljainak meghatározása, a töredékes és bizonytalan eredetű és értékű leletek történeté formálása ilyen egyszerű volna! Mondjuk ki egyértelműen: Az intrika ilyen egyszerű! A személy lejáratásának fele-

[*Visszhang*]

lőtlen kísérlete, az alkotás vizsgálata, egy alapos szaktanulmány helyett. Ha valaki mégis azt gondolná, hogy igenis van súlya Mórocz Zsolt „narratív tanulságának” *A magyar irodalom története*i megítélésében, akkor azt kell mondanom, hogy ennek is van egy feltétele. Mégpedig az, hogy előadott története igaz legyen. De hát ez sem áll fenn. Mórocz áldozatul esett egy hozzá kézen-közön eljutott, más forrásból nem ellenőrzött legendának, melynek fele sem igaz. Mégpedig a lényegesebb fele nem az. Az általa előadott rövidke történet hosszabb változatának szereplőjeként kénytelen vagyok a legendához néhány helyreigazító megjegyzést fűzni.

Először is nem árt emlékeztetni a vitára kész feleket arra, hogy egy ilyen összetett folyamatban, mint a magyar részvétel megszervezése 1999-es frankfurti könyvvásáron, ki miért volt felelős. Sajnos ezt sokan annak idején sem tudták vagy akarták tudni, akár csak most Pécsen. (Pedig bonyolultabb esetekben is elég feltenni a kérdést: ki írja alá a számlákat?) Tartsuk szem előtt: Egy gazdálkodási szervezetet – mint a Frankfurt '99 Kht.-ét – tulajdonosok alapítanak. A szervezet élére ügyvezető igazgatót neveznek ki, és ellátják a kitűzött célok megvalósításához szükséges anyagi eszközökkel. A tulajdonosok által kinevezett felügyelő bizottság vigyáz arra, hogy az ügyvezető a célkitűzések szellemében gondos gazda módján járjon el. Ha ennek ellenkezőjét tapasztalja, jelenti a tulajdonosoknak. Ha a tulajdonosok is úgy ítélik meg, hogy rossz irányban mennek a dolgok, új ügyvezetőt neveznek ki, ha a felügyelőbizottság ítéletét helytelenítik, új felügyelő-bizottságot. Adott összefüggésben a tulajdonos Hámori József miniszter volt, akit a Frankfurt '99 Kht. vonatkozásában Szegedy-Maszák Mihály, a miniszter biztosa képviselte. Ügyvezető igazgatónak pedig engem kértek fel. A felügyelő bizottság elnöke Morcsányi Géza volt. Mindazért tehát, ami a Kht. hatáskörébe tartozott, nekem kellett vállalni a döntés felelősségét. A rovásírással kapcsolatos döntéseket is, tartozzék bármennyire fontosnak vagy sokadrangúnak az egész rendezvény szempontjából. S most szembesítsük a rövidke történetbe foglalt legendát a valamivel összetettebb valósággal. Az ősmagyar írásbeliséget illetően a frankfurti vásárhoz ugyanis *két történet* („botrány”) is kapcsolódik, részben különböző szereplőkkel és a rovásírás szerepeltetése szempontjából különböző eredménnyel. A Mórocz Zsolt által előadott legendában fellépő Makovecz Imre valójában épp annak a történetnek a része, amely az építész és a rovásírás szempontjából egyértelműen *pozitívan* zárult. Ezért nem tudom, hogy Makovecz Imre milyen tisztségéből adódóan és miért vonhatta volna kérdőre a miniszteri biztost. Szegedy-Maszák Mihályról viszont tudni vélem, hogy nem szokása „gúnyos vigyorral” válaszolni, még illetéketlen, magánemberi kérdésekre sem. Legalábbis a 42 év alatt, mióta személyesen ismerem, vitákban is megélve, soha nem láttam arcán olyasmit, amire e leírás illetne. Közös ismerőseinktől sem hallottam ilyet. Mindez azonban mellékes, magánügy. Közügy viszont, hogy Makovecz Imre a frankfurti magyar pavilon megépítésére kiírt pályázat elbírálására felkért zsűri elnökeként vett részt a magyar irodalom „díszvendégségének” előkészítésében. Tagjai voltak e zsűrinek még Kerényi József, Vukov Konstantin, Vargha Ildikó és az ügyvezető igazgató. Az elnök

Ekkler Tibor és Ferencz István építészek által benyújtott koncepciót támogatta, amivel a zsűri egyhangúan egyetértett. Vita a részleteiben akkor még ki nem dolgozott koncepció két eleméről volt csak. Ki tudjuk-e nagyobb konfliktusok nélkül választani azt a 12 személyiséget, akiknek szobra a könyvtárként elképzelt kiállító csarnokunk szellemiségét fogja megjeleníteni? Ki legyen-e írva a csarnok bejáratára a magyar megjelenés jelmondata számos fordításával együtt magyarul rovásírással is? Ezekben a kérdésekben nem kellett azonnal dönten, hiszen ebben az időben, 1998 szeptemberében, még sok minden bizonytalan volt – még azt sem tudtuk ekkor, hogy a vásáron belül hová kerül a magyar kiállítás. Ez csak 1999. április végén dőlt el véglegesen. Miközben folytak az előkészületek, Matthias Rüb, a *Frankfurter Allgemeine Zeitung (F.A.Z.)* akkori budapesti tudósítója (ma Washingtonból tudósít!) 1998. december 4-én terjedelmes cikkben tudatta a német művelt közönséggel, hogy a Fidesz kormányra jutásával a magyar kultúra értékeinek tudatos mellőzése, nemzetközi hírű képviselőinek második nyilvánosságba való szorítása indult el. A frankfurti könyvvásár szervezése avatatlan kezekbe került, a kudarc borítékolható (*Neue Löcher, alte Gräben. Ungarn ist Buchmessen-schwerpunkt '99, doch die Kultur darbt*). Matthias Rübnek is „biztos forrásai” voltak: nem tájékozódott sem a Kht.-nál, sem a minisztériumnál. Nem vett részt egyetlen sajtótájékoztatókon sem. A cikk így számomra egyértelműen jelezte: valahol megindult a bojkott szervezése. Hamarosan körvonalai is kibontakoztak. E terv szerint a német irodalmi közéletben legismertebb magyar írók német kiadók költségén vettek volna részt a könyvvásáron, a vásárhoz csatlakozó nagy rendezvényt Göncz Árpád közársasági elnök részvételével a Berlin–Brandenburgi Művészeti Akadémia szervezte volna meg, melynek 1997-től Konrád György volt az elnöke. Azt is érdemes emlékeztünkbe idézni, hogy az *F.A.Z.*-nak minden más lapnál nagyobb befolyása volt a frankfurti történésekre. Irodalmi rovatának meghatározó személyisége volt Marcel Reich-Raniczki, akinek egy pártoló mondata ebben az időben német kiadói szakemberek szerint 25 000 példányt jelentett. (Ő indította el egyébként Márai német sikertörténetét is az „irodalmi quartett” könyvvásárnak szentelt televíziós adásában!) A lap és a vásár szoros kapcsolatban állt az egyik legnagyobb német szépirodalmi kiadóval, a frankfurti Suhrkamp-pal – e kiadó abban is jelentős szerepet játszott, hogy Kertész Imre Nobel-díjat kapott. (A Suhrkamp egyébként jóval 1999 előtt két magyar írórt kért fel a magyar irodalom szemlészésére, akik ekkor Németországban nagyobb figyelmet kaptak, mint itthon: Dalos Györgyről és ismét Konrádról van szó.) Nem csoda, hogy Rüb *F.A.Z.*-ben közölt „autentikus” híreit számos más újság és televízió-adó azonnal átvette. Ebben a helyzetben két dolgot tettem: villámpostán tájékoztattam a miniszteri biztost a készülő botrányokról, és az *F.A.Z.*-nek írt levélben cáfoltam Rüb alaptalan állításait. A levél – enyhén rövidítve, egy hónap késéssel, 1999. január 2-án – meg is jelent az *F.A.Z.*-ban. Szegedy-Maszák Mihály pedig aggodalmát fejezte ki a pavilontervvel kapcsolatban: ami élesíti a vitát, javasolta, lehetőleg kerüljük el. Időközben azonban meggyőződhettem arról, hogy a vásár német rendezőivel együtt sikerül egy a magyar irodalomra és könyvkiadásra összpontosító részvételt szervez-

[*Visszhang*]

nünk. A bojkott lényegében elbukott (bár volt egy második kísérlet is rá, Csúrka István vásár előtt írt, hamis és személyeskedő állításoktól hemzsegő cikkének ürügyén). Ami a pavilont illeti: végül nagyobb vita nélkül kiválasztottuk a magyar kultúra 12 apostolát, és a miniszteri biztos egyetértésével a bejáratra került székelv rovásírással is: Magyarország – határtalanul. A belső dekorációban az építészek felhasználták a nikolsburgi rovásábécé másolatát is. Egyébként vitát mindez Németországban nem váltott ki. Senki sem kérdezett rá Frankfurtban sem a rovásírásra, sem arra, hogy miért éppen az a tizenkét személyiség képviseli a magyar művelődést, aki szobrot kapott a kiállítási csarnokban: Bartók Béla (zene), Csontváry Kosztka Tivadar (képzőművészet), Hunyadi János (történelem), József Attila (irodalom), Kőrösi Csoma Sándor (a magyarság keleti gyökerei), Neumann János (matematika), Pázmány Péter (vallás), Semmelweis Ignác (orvostudomány), Széchenyi István (a magyarság nyugati beilleszkedése), Szent-Györgyi Albert (természettudomány), Tessedik Sámuel (mezőgazdaság), (Misz)Tótfalusi Kis Miklós (könyvészet).

A második frankfurti történet, melyben a rovásírás szerepet kap, egy könyvhöz kapcsolódik. Varga Géza íráskutató „The origins of Hunnish Runic Writing” címmel írt egy tömör, a székelv rovásírás eredetét tárgyaló munkát. A könyvvel, ha jól emlékszem, nyomdai előállításának támogatásra is pályázott, de mindenképpen arra, hogy vigyük ki a kötetet a magyar pavilon polcára, és tarthasson előadást a vásár egyik termében a székelv rovásírás történetéről. Minderre azért nyílt egyáltalán lehetőség, mert elhatároztuk, hogy a díszvendégek szokásos és megszokott irodalmi programját kiterjesztjük a magyar művelődéstörténet bemutatására, középpontba persze a magyar irodalom kutatóit állítva. Azt kívántuk elérni, hogy néhány magyar művészettörténész (beleértve az irodalmárokat is) ismertté váljék a német kiadók és kritikusok körében. Többek között ennek a feladatnak a megoldására lett Kulcsár Szabó Ernő – 1999-ben a berlini Humboldt egyetem magyar tanszékének professzora – a Kht. egyik kurátora. Varga könyvének esetében nem egyszerűen arról volt szó, hogy támogassunk-e egy könyvet a rovásírásról, amikor a rendelkezésre álló összeg többszörösére érkezett be pályázat. Fizessük-e kiutazását, amikor a száz főre számított utaztatási keretre már százötven „semmiképpen sem mellőzhető” író, fordító és kritikus jelentkezését kellett elfogadnunk. Tartson-e előadást a rendelkezésünkre bocsátott helyen, mikor televíziós műsorából finom modora és szelíd ironikus magatartása révén népszerű író a telefon membránját veszélyeztető hangerővel szakadatlanul obszcén szavakat ordított a programját szervező hölgy fülébe, mert nem a vásár területén kapott helyet műveinek felolvasására. A probléma az volt, hogy Varga ebben a könyvében egy merőben új elmélettel állt elő, miszerint a székelv rovásírás a hunok írásában gyökeredzik, az pedig... – ennek a kérdésnek a megoldását kínálta a cím. Mint a szegedi egyetem oktatója tudtam, hogy az altajisztikai tanszéken foglalkoztak a rovásírással – ezért Róna-Tas Andráshoz fordultunk, szakvéleményt kérve. Egy forrás nem forrás jegyében Bálint Csanádot is felkértük, adjon szakvéleményt a könyvről. Nem kaptunk megnyugtató válaszokat. Először felvettem Varga Géza előadását ideigle-

nes programunkba, végül csak azt tudtam felajánlani a szerzőnek, hogy kivisszük a könyvét, és elhelyezzük a magyarság keleti kapcsolatit bemutató könyvek közé, s ha talál kiadót, kiállítót, mely felveszi saját programjába, találkozhat külföldi kiadókkal, akik írástörténeti témákat gondolnak. Varga végül saját költségén kiutazott Frankfurtba. A Német–Magyar Társaság standján is szerepelt könyve. Itt két előadást is tartott, szórólapokon ismertette művét, kapcsolatokat teremtett – így működik a vásár, akkor is, ha épp nem kiemelt vendégek vagyunk. Hazajöve kifogásolta, hogy könyvét nem találta a kiállítási csarnokban, én pedig biztosítottam arról, hogy eljuttattam a kiállítandó könyvek közé – a csarnokban nem volt mód ellenőrizni az ezernél is több kiállított könyvet. Varga később, mint hallottam, levelekkel ostromolta a minisztériumot, hogy komoly összeggel támogassa írástörténeti kutatásait, de ez már végkép nem tartozik sem a legendához, sem a frankfurti könyvvásárhoz: Móroc sem említi. Az is igaz, hogy újságírói kérdésekre különböző tisztségviselők különböző indokkal magyarázták, Varga „rovásírás”-könyve miért nem kapott támogatást. Volt, aki úgy találta, hogy a vásárlatógatók a germán rúnáírással köthetik össze a mi rovásírásunkat, s ez nem lenne jó, mert – bár alaptalanul, de újra és újra megtapasztalhatóan – a német közvélemény egy része a náccikkal társítja a germánok ősi írásának kutatását és kultuszát. Volt, aki azt a legendát terjesztette, hogy a német követség tiltotta meg a rovásírás használatát. Ennek nem volt semmi alapja. Ha a németek valóban ezt kívánták volna, akkor ezt a vendéglátók, a vásár szervezői, közölték volna – előbb utóbb velem is. Ez azonban nem történt meg. Tanulságos az is, hogy mennyire más-képp kezelték a könyvvásáron való részvételünket Frankfurtban és Budapesten. Bár a német külügyminisztérium kezdeményezte a magyar könyvkiadás és a magyar irodalom támogatását, az előkészületek egész ideje alatt háttérben maradt. Csak a budapesti Goethe Intézet bevonásával és a német nagykövet ebédmeghívásával fejezte ki érdeklődését az ügy iránt. Nem lenne rossz, ezt a magatartást átvenni. Mindjárt kiderülne, hol fut, hol akad el a szekér. A legenda szerint Szegedy-Maszák Mihály is mondta volna valahol valakinek, hogy figyelemmel kell lennünk a németek érzékenységre. Tudomásom szerint csak azzal járult hozzá Varga könyvének állami támogatásáról hozandó döntéshez – s ekkor sem miniszteri biztos, hanem nyelvi szakértői minőségében –, hogy Varga könyvének angol fordítása nem elég jó. Ennyit a székely rovásírás második történetéről, amelynek elemei megtalálhatók Mórocznál, de Varga nevét ő meg sem említi.

SZÉCHENYI ÉS A HITEL

Nem tudom, hol tart ma Varga kutatásaiban. Sikerült-e újabb olyan adatokat találnia, amelyek megerősítik vagy gyengítik feltételezését a hún–avar–magyar azonosságról. Az eredmény nem rajtam és nem a *Magyar irodalom történetei*-nek három kötetén múlik. De múlik azon, hogy a tudományban a vita fórumain személyeket akarunk-e ellehetetleníteni, vagy állításokat cáfolni. Az előbbi csak azt a határt erősíti, amelyet még mindig a Lajta (vagy Ady Endre szemszögéből: Dé-

[*Visszhang*]

vény) jelez. Csak az utóbbi segítségével lehetne Magyarországot, a magyar művelődést igazán határtalanná tenni. Írhatunk a hazafiúi lélek lángjai fényénél rovásírással is, mint ahogy a szerbek újra cirill betűkkel írnak, de ismernünk kell a felvilágosodott ész által létrehozott latin betűs kultúrát is, mely nemcsak körülvesz bennünket, de amelynek része is vagyunk, s amelyben súlyunkat növelni szükséges volna. Legalábbis erre tanít bennünket Széchenyi István, akinek képe – bátor választással – a Szegedy-Maszák Mihály és Veres András által szerkesztett második kötet címlapjára került. S ha van magyar folyóirat, amely nem hagyhatja figyelmen kívül Széchenyinek műveiben elszórt gyöngyeit, akkor az épp a *Hitel*, mely programját indulásakor, 1988 őszén, Széchenyitől átvett címében fogalmazta meg, mint ahogy a fejtegetéseim elején idézett Széchenyi-gondolat a „felvilágosító ellenzés” hasznáról is a *Hitel* „Néhány a tárgyat megelőző észrevétel” című fejezetéből való. Talán jó lenne újra és újra a *Hitel* című könyvet is olvasni a *Hitel* című folyóirat mellé. Kezembe is veszem a könyvtáramban meglévő, betűhív, korabeli írásmódot őrző kiadást. Mennyi bölcs, tanulságos gondolat, állapítom meg ismét, olvasva a ceruzajegyzeteimmel ellátott passzusokat. Zárásul csak egyet idéznék a könyv zárásából. „Munkám tartalmából kiki azt fogja látni: ‘hogy a’ végsőségeket ’s túlságokat gyűlölöm ’s békítés barátja vagyok, szeretném a számos felekezetet egyesíteni, ’s inkább a’ lehető jót akarom elérni közép úton, mint a’ képzelt jót, melyet tán csak másvilágon lelendünk fel, levegő utakon. Nem nézek én, megvallom, annyit hátra, mint sok hazámfia, hanem inkább előre; nincs annyi gondom tudni: ‘valaha mik voltunk’ de inkább átnézni: ‘idővel mik lehetünk s’ mik leendünk’. A’ Múlt elesett hatalmunkból, a’ Jövendőnek urai vagyunk.” S ha felemeljük tekintetünket a könyvből, látjuk, mit Széchenyi látott: sem a világ állapota – sem Magyarországé nem áll olyan jól ma, mint körülményei engednék. Mindenkire szükség van, aki képes javításáért tenni. Jó lenne, ha a ma szerkesztett *Hitel* minden nyitó lapján, de legalábbis a szerkesztők lelki szemei előtt ez az idézet állna. Kiegészítve annak tudásával, hogy a múlt sok tekintetben meghatározza, hogyan formálhatjuk a jövőt a jelenben. De Magyarországnak lennie kell.

Kis vörös bika